

BODOR ANDRÁS

DÁVID FERENC EMLÉKEZETE

Négyszáz évvel ezelőtt, 1579. november 15-én, a dévai vár börtönében mártírhalált halt Erdély egyik legnagyobb reformátora, Dávid Ferenc.

A reformáció az európai fejlődés fontos, vívódásokkal, ellentmondásokkal, belső és külső háborúkkal tele korszaka. A modern kutatás szerint a vallási, azaz ideológiai, a gazdasági, a társadalmi és a politikai tényezők szinte elválaszthatatlanul összeforrtak benne. Elindítói egyfelől a csaknem másfél ezer éves múltra visszatekintő intézmény, a római katolikus egyház kebelében törvényszerűen keletkező belső ellentmondások, másfelől a humanizmus, amely életeszményét az emberi méltóság fel- és elismerésében találta meg.

Belső ellentmondásait az egyház reformokkal, az új eszmék asszimilálásával vagy éppen üldözésével korábban mindig ki tudta küszöbölni, ám a XVI. században erőtlennek bizonyult velük szemben. A mostani ellentmondások ugyanis túlságosan összekapcsolódtak a látszólag hirtelen fellépő, valójában már hosszú idő óta a felszín alatt feszülő társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekkel, amelyek ezúttal az évszázados intézményből kiszakadó új intézmények, egyházak létrejöttéhez vezettek.

A humanizmus hatása az emberközpontúság érvényesítésében valósult meg, de a reformáció nem az antikvitás életigénylő eszméjét tartotta szem előtt, hanem mindennekfölött az ember „üdvözülését“ kereste. Luther ezt a hitben, Kálvin az előreelrendelésben és az ezekből adódó minden következményben találta meg.

A reformáció valamennyi irányzata megvívta a maga harcát; új intézményeket, nevelési formákat, politikai, sőt gazdasági rendszereket vezetett be, s ezzel lerakta a modern Európa alapjait. A régi tekintélyek megdőltek, s az egyetlen — valamennyi irányzat által elfogadott — mérce a Biblia lett, de az értelmezésében megmutatkozó különbségek nem hozták közelebb, hanem még jobban eltávolították egymástól a sokféle irányzatot.

Az erdélyi reformáció rendkívüli körülmények között született meg: az első jelentős szellemi megnyilatkozás volt a mohácsi vést követő politikai zűrzavar után létrejött önálló erdélyi fejedelemségben. Először a reformáció központjaival szorosabb kapcsolatot tartó szász közösség körében a lutheranizmus terjedt el, de nemsokára a kálvinizmus is sok követőre talált.

Az erdélyi reformáció legmarkánsabb, „legeredetibb“ képviselője, Dávid Ferenc nemcsak egyszerű követője, hanem oly lelkes hirdetője volt először a lutheri, majd a kálvini hitelveknek, hogy mindkét felekezet püspökké választotta. Nemsokára egy új irányzat, az antitrinitárius egyház megalapítója lett. Nincs itt helyünk annak elemzésére, hogy az erdélyi reformációban mennyire érvényesültek a gazdasági és a politikai tényezők, kétségtelen azonban, hogy a XVI. század közepétől kezdve benne az ideológiai, a vallási problémák kerültek előtérbe, s a különböző zsinatokon, disputákon mindazok a kérdések felvetődtek, amelyek a kereszténységet valaha is foglalkoztatták. Megvitatásukon a hosszabb-rövidebb ideig Erdélyben tartózkodó reformátorok és „szabadelvű“ keresztények, Socinus Faustus, Blandrata, Glirius, Sommer, a bizánci császári unoka, Palaeologus, Paruta és mások is részt vettek, és általuk Erdély a reformáció egyik fő központja lett. Dávid Ferenc, az új vallás elismert vezetője, racionalista felfogásának megfelelően, minden olyan tételt és hagyományt elvetett, amelynek világos, félreérthetetlen megfogalmazását a számára mértékadó Bibliában nem találta meg. Így jutott el a háromság tagadásához, a személyében és lényegében egy Isten hirdetéséhez.

Am az ő esetében is beigazolódott a politikai hatalom szinte döntő jelentősége. Amíg a fejedelem, János Zsigmond feltétlen támogatását élvezte, a nemesség, a városi és falusi magyar lakosság nagy része az ő vallására tért át. Báthori István trónralépésével azonban a hatalmi helyzet megváltozott, mert az ellenreformáció szelei Erdélybe is eljutottak, majd az 1576-ban fejedelmi székbe került Báthori Kristóf az új irányzat meggyőződéses és aktív támogatója volt.

Az új vallás papjai között éppen akkor keletkeztek hitelvi kérdésekben lényeges ellentétek, s két részre szakadtak: a Serveto és Socinus Faustus krisztológiáját valló Blandrata-pártiakra, az *adoramus* híveire, akik hangoztatták Krisztus imádásának szükségét, és az ezt tagadó Dávidkövetőkre, akik a nem-imádás — *non adoramus* mellett kardoskodtak.

Mivel a vallási újítások egyre több zavart és forrongást keltettek a nép körében, már János Zsigmond idejében az 1571. január 6. és 14. között tartott országgyűlés megszavazta az ún. innovációs törvényt, és megtiltotta a további újításokat. A következő országgyűlések felújították és folyton szigorították e törvény előírásait.

Az ellenreformáció erői és maga a fejedelem az új egyház kebelében támadt ellentéteket arra használták fel, hogy gátat vessenek a Dávid Ferenc-i tanok terjedésének. Ezért nemcsak a jezsuitákat hozatták be, hanem minden hatalmi eszközt felhasználtak az új vallás hívei között támadt ellentétek elmélyítésére. Dávid Ferencet eltiltották a templomi szolgálattól, őrizet alá helyezték, és az 1579. április 26-ára meghirdetett tordai országgyűlésre már mint vádlottat idézték meg. A kolozsvári tanács és Dávid hívei ajándékok útján elérték az ítéletnek június elsejére, a Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésre való elhalasztását.

Bod Péter, a XVIII. század neves erdélyi tudósa, az első magyar nyelvű életrajz-gyűjtemény, a *Magyar Athénás* és sok történelmi, jogi, teológiai munka szerzője, az 1781-ben Leydenben kiadott *Historia Unitariorum in Transylvania* című művében református pap létére meglepő tárgyilagossággal mutatja be a gyulafehérvári országgyűlés lefolyását. Fordításunkat e munka második része, a *Tragoedia Francisci Davidis*

(Dávid Ferenc tragédiája) címet viselő, második fejezetének 3. és 4. alfejezetéből vettük.

Bod Péter történészhez illő tárgyilagossággal ismerteti az országgyűlés fontosabb mozzanatait. A jelenlevőket, de a per igazi hátterét sem ismeri. Éppen csak megjegyzi, hogy a gyűlés végén a kancellár, Kendi Sándor „a fejedelem, a saját és a jezsuita nevében megvallotta a háromságot és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte“.

Ma már tudjuk, hogy az említett jezsuita Leleszi János, a Báthoriak által Erdélybe befogadott jezsuiták vezetője, akinek a perről Rómába küldött leveléből (Korunk, 1968. 8:1208—1216.) kiténik a per megrendezett, politikai jellege, „amelyen már a tárgyalás előtt megvan a döntés, a vádlott kivételével talán mindenki csupán előre betanult szerepét játssza“.

A szereplők közül Dávid F. veje Trauzner Lukács városi tanácsjegyző. Ő a szerzője a Bázelen Palaeologus, Glirius és Dávid fia, Ferenc által kiadott *Defensio Francisci Davidis* (Dávid Ferenc védelme) című munka egyik, éppen a perrel foglalkozó fejezetének. Ez volt Bod Péter fő forrása. Hunyadi Demeter kolozsvári papp, Dávid Ferenc utóda a püspöki székből. Óvári Péter és Szegedi Lajos az új vallás lelkes hívei, az utóbbi később Dávid ellen fordult.

Az eredeti szöveget helyszűke miatt rövidítenünk kellett. Néhány esetben, ahol ez nem ment az értelem rovására, szögletes zárójelben adtuk a kimaradt rész rövid kivonatát.

BOD PÉTER

TRAGOEDIA FRANCISCI DAVIDIS

Beköszöntött a nap, amelyen az áldozatot be kellett mutatni. Parancsot adtak, hogy Dávid Ferencet vezessék elő a szokott őrizet alatt. Az ellenfél már egy héttel korábban elment Gyulafehérvárra. Azok, akiknek ez feladata volt, a parancsot végrehajtották. A szerencsétlen pásztor — könnyeinket alig tudjuk elfojtani! — sem lábát, sem kezét nem tudta rendesen mozgatni, félholtan tették a szekérre, s csaknem az egész város könnyezve kísérte a távoztát. Ő maga alig tudott ennyit mondani: „Már Isten veletek, többé engem nem fogtok látni.“ A súlyos betegség annyira elemésztette, hogy bár korábban kövér volt, most a veje egyedül ölébe véve el tudta vinni a szekérig, és fel tudta tenni rá. Eljutottak Tordáig; itt a testvérek hozzá akartak menni, és Péter meg Miklós csak nagy rimánkodás után kaptak engedélyt erre. A szekér iszonyatos rázása miatt már ekkor kezdett ájuldozni oly nagy mértékben, hogy alig volt remény rá, hogy másnapig életben marad. Tordáról Enyedre mentek, ahol éppen népes vásár volt; végül a harmadik nap megérkeztek Gyulafehérvárra. Az őrizetet azon a napon még ugyanaz az őrség látta el. Másnap átvitték a prépostság palotájába, és engedélyt adtak, hogy ha a papok közül valaki fel akarná keresni, azt szabadon megtehesse.

Am alig telt el egy félórányi idő — ezalatt éppen csak átöltözött —, már sürgették, hogy menjen be a tanácskozásra. A nagy rohanásban nem talált senkit, akit kiválaszthatott volna, hogy segítségére legyen, ezért előzetesen tárgyalni a testvérekkel [hitsorsosokkal] nem tudott; végül is a vejét szólította fel: „Jöjj, fiam — mondá —, te légy az én segítségem. Az Isten, akit tisztetek, és akinek igazságáért küzdök, velünk lesz. De ki beszél majd az egyházért — kérdezte — vagy az egyház nevében?” Ezt kiáltozták oda: „Magának a vőnek kellene azt megtennie.” A vő ekkor erősen megpirongatta őket, és azt bizonygatta, illetlen, hogy az, aki nem egyházi ember, legyen az egyház hangja, ezért erre meg kell választani Óvári Miklós és Péter urakat, ő maga mindent, amit tehet és kell, meg fog tenni az apósáért. Belenyugszanak ebbe a tervbe, és vitorláikat Istenre bízva a veszedelmek hatalmas tengerére szálltak és bementek a fejedelem aulájába, abba a nagyon tágas és remek palotába, amelyben a fejedelem étkezni szokott. Miután a lépcsőn nagy nehezen feljutottak, beléptek. Mindkét felől testőrkatona és néhány testvér kísérte őket. A vő mindig az após nyomában haladt. Ahogy átlépték a palota küszöbét, íme: tenger sok nép állt előttük, akik azért gyűltek össze, hogy e tragédiát végignézzék; emiatt azután alig haladhattak előre. Valahogy mégis utat törtek a törvényszék elé, mert a körülállók mindkét oldalon összébbr szorultak. Így végre bejuthattak. A szánalomraméltó Ferenc úr a hosszas betegség és testének meggyengült egészségi állapota miatt, bár lábái remegtek, állni kényszerült mindaddig, míg a méltóságos fejedelem, a részvétől meghatódva, széket vitetett számára.

Első tekintetre a tanácskozás rettenetes volt, olyan, amelyet talán Rómában lehetett látni; de az Úr erőt adott nekik, hogy mindenem felül-emelkedjenek. A méltóságos fejedelem öfelségéhez méltóan egyedül ült mintegy a bírói székben; oldalát mindkét felől tanácsot alkotva a vezetők rendje övezte, utánuk a vitézi rend, végül, nem kis számban szerencsétlenségük elbírálására összehívott nemesek következtek. Ezek között, a szembenálló fél számához képest, azok voltak kevesebben, akik az ő vallásukat követték. A másik oldalon, ahol a kör bezárult, jobb felől, hármas sorokban vádlók ültek; ezeknek feje és szónoka Blandrata volt. Balfelől a magyarországi trinitáriusok és aránylag nagy számban a szász papok; a papoknak a két szárnya között, mintegy szűk szegelybe zárva, a testőrkatonaiktól körülvéve ők maguk foglaltak helyet.

Miután ez a rend így kialakult, a nagytehetségű, szigorú ítéletre hajló, mindkét nyelven, ti. latinul és magyarul ékesen szóló, a görög és a latin irodalomban egyformán jártas férfiú, nagyságos Kendi Sándor kezdett beszélni. Rövid, de mégis elragadó beszédében kifejtette a fejedelemnek a haza védelmében mutatott igyekezetét és éberségét, azután, ami a legméltóbb a fejedelemhez, a törvények hozzáértő megtartását. Ezt mintegy átmenetként használva végül rámutatott arra, hogy milyen nagy bánat tölti el a méltóságos fejedelmet, valahányszor tudomására jut, hogy szeretett hazánkban a vallásban napról napra eretnokségek, szekták, hallatlan újítások keletkeznek, amelyeknek rendszerint azok a kezdeményezői, akiknek éppen arról kellene gondoskodniuk, hogy az Isten és az ő legszentebb ígéje elleni ilyenfajta káromlások megzaboláztassanak. Ezért hivatalához méltóan gondoskodni akart és akar, nehogy ez a méreg továbbterjedjen, és a tévelygések romlást hozó tana mélyebb

gyökeret verjen az emberi szívekbe. Ez volt az oka annak, hogy Dávid Ferenc uramat mostanig őrizet alatt kívánta tartani. De nehogy a peres eljárásban valamilyen zavar támadjon, őfelsége elrendelni óhajtja, hogy felszólítás nélkül senki se merészeljen beszélni. Ez azután nem kis félelmet keltett Ferenc uram barátaiban, attól tartottak ugyanis, hogy a szerencsétlent, ügyének kivizsgálása és meghallgatása nélkül, ítélik el. De Kendi csakhamar hozzátette: „ez alól kivételek azok, akik egymást kölcsönösen vádolják.“

Mihelyt beszédét befejezte, a doktor emelkedett szólásra, és ünnepléses tiltakozásként e szavakra nyitotta száját: „Méltóságos fejedelem, nagyságos szenátorok, nemzetes nemesek, valamennyiek! Megvallom Isten, a Te Felséged és ti valamennyietek előtt, hogy kényszerűség alatt tettem és teszem azt, amit tesztek; én ugyanis Ferenc uramat már egy éve vagy már régebb óta figyelmeztettem, leveleimben intettem, de előszóban és a hozzá küldött hittestvérek által is, hogy álljon el ettől az újítástól, és másokat is tartson féken, de intéseimnek engedelmességni nem akart. Mivel tehát előre láttam az egyházban keletkező eme veszedelmet, lelkiismeretemtől indítva kénytelen voltam e rossznak elejét venni.“ Ezekre Ferenc uram lihegve, ahogy tudott ezt válaszolta: „Doktor úr, emlékszel, a váradi vitán azt mondtam, ellenfeleinket ilyen érvekkel meg nem győzzük, csak csúfot üzünk belőlük. Attól az időtől kezdve lelkiismeretemet, a te véleményed szerint, fogolyként tartottam.“

Amikor a doktor erre válaszolni akart, Kendi Sándor ilyenforma beszéddel félbeszakította: „Te pedig, Dávid Ferenc, tudd meg, hogy jelentették a méltóságos fejedelemnek, miszerint te a tanban újítottál, és nyilvános egyházi beszédekben Istenre és az ő Fiára, Jézus Krisztusra lázítóan, gyalázatos cáromlásokat szórtál, s erről őfelsége nem kósza hírekből értesült, hanem ezek a te testvéreid, tanítványaid és munkatársaid — s közben ujjal mutatott a hamis testvérekre —, akikkel együtt ugyanabban a gyülekezetben forgolódtál, ugyanabban az egyházban tanítottál, jelentettek fel téged a méltóságos fejedelemnek, és vádoltak ezzel az újítással. Most pedig a méltóságos fejedelem a te saját vallomásonkat akarja hallani arról, amit felségének jelentettek, nehogy valakinek oka legyen a panasza, miszerint téged kihallgatatlanul ítélnék el.“

Ekkor Ferenc uram nagy nehezen felállt, és közelebb ment a fejedelemhez, amennyire csak engedték, hogy a fejedelem hallhassa szavait, és így szólt: „Méltóságos fejedelem, látod, egészségem rozzant és megtörött, Isten keze megérintett engem, hangom elvette úgy, hogy én magam felelni nem tudok, engedtesse meg ezért fiamnak (fejével vejére mutatott, kezét ugyanis felemelni már nem tudta), hogy ő beszéljen helyettem.“ A fejedelem nem értette meg, mert a szerencsétlen alig tudta forgatni nyelvét, ezért a vót kérdezte meg, hogy mit is akar. Ez előadta apósa kérését. A fejedelem tüstént beleegyezett, ők pedig visszamentek helyükre.

Ekkor Kendi Sándor, kinyitva valamilyen összehajtott papirost, amelyre kérdések voltak feljegyezve, azokat ilyenképpen adta elő: „Először azt kérdezzük tőled, Dávid Ferenc: beszéltél-e a gyülekezet előtt arról, hogy az imában Krisztust nem kell segítségül hívni? Másodszor, hogy akik Krisztust segítségül hívják, úgy tévelyegnek, mintha a boldogságos Máriát, Pétert, Pált és más halott szenteket hívnának segítségül?“ A doktor ekkor Dávid Ferenc valamilyen írását mutatta elő, hogy

vallja be, vajon az ő műve-e. A szerencsétlen ember felelni kezdett úgy, ahogy tudott, de szavait senki sem értette meg. Ezért a mellette álló vő, aki fülét a szájához közel tartotta, és már korábbról ismert minden dolgot, és nagyon felkészült ember volt, válaszolt:

„Először az írást illetően: Ami a miénk, arról nem tagadjuk, hogy a miénk, ami viszont a másoké, és nevünkben terjesztik, azt most sem követeljük a magunkénak. De az a bizonyos írás nem olyasvalami, amelyet most meg kellene védeni vagy cáfolni.“ Ő ugyanis azt szeretné, ha mindkét részről elfogadott feltételek érvényben maradnának. A per ugyanis még folyamatban van, és nem adhat választ addig, amíg a lengyel és a mi egyházunk ítéletét várja. „Ami pedig — mondotta [ugyanis az apósa szavait adta elő] — az én kérdésemre tartozik és azokra a kérdésekre, amelyeket a méltóságos fejedelem tett fel...“ Ekkor a doktor képtelen volt elviselni a vő beszédét, és azt követelte, hogy maga Dávid Ferenc mondja el, hogy a maga és az általa mondott szavait a fejedelem jogtudor titkára feljegyezhesse. A szerencsétlen hozzá is kezdett, de amikor szavait nem lehetett hallani, ismét engedélyt adtak a vőnek, hogy helyette beszéljen. [A vő elmondta, hogy Dávid Ferenc Kolozsváron a kánai menyegzőről beszélt, és az alábbi következtetést vont le:] „Bármiféle istentisztelet, mely Isten szavában nincs meghagyva és elrendelve, az Istennek kedves nem lehet. Krisztusnak segítségül hívása, szíven mély meggyőződése szerint a szent iratokban Isten meghívásaként vagy rendeletként sehol sem található. Következésképpen az nem is lehet kedves Isten előtt. Ami pedig a második kérdést illeti, ezeket mondtam: valóban, ha Krisztus segítségül hívására vonatkozó ésszerű okokat, vagy azt akarjuk fürkészní és kutatni, hogyan lehet segítségül hívni emberi koholmányok és saját eszünk alapján, bizony ugyanazon okok alapján a szenteket is, akár életben vannak, akár halottak, segítségül hívhatjuk.“

Mialatt ezeket elmondotta, és a jegyző lejegyezte, a doktor gúnyos nevetéssel e szavakban tört ki: „Visszatértetek a zsidózásra [judaizmusra].“ Ferenc úr halk hangon válaszolt: „Doktor úr, néhány évvel ezelőtt te is éppen ezen a véleményen voltál.“ [Miután Lukács szavait feljegyezték, Kendi elismerte a vallomás helyességét, és kijelentette, hogy ha nem mondott volna igazat, a beszédet Kolozsváron hallgató és Gyulafehérvárra megidézett tanúk rábizonyították volna.] Ennek végeztével a doktor felállt és kiokádva férges lelkiismeretét, ezekre a szavakra fakadt: „Ferenc úr azt állítja, hogy én is ugyanazon véleményen voltam. Én viszont állítom és tanúságot teszek Isten előtt, a méltóságos fejedelem és az egész egyház előtt, hogy nem voltam, és ebben sohasem értettem egyet, mi több, ha akár mondtam, akár írtam valamit ilyen értelemben, azt most visszavonom és elállok tőle.“ Még hozzáfűzte: „Te is így fogsz eljárni, Dávid Ferenc!“ Amire a vő hirtelen fellobbanva ezt mondta: „Nem fogja tenni, nem az állhatatosság, hanem a léha ember sajátja, hogy az egyszer kimondott szót minden ok nélkül visszavonja.“ Amire az öreg [ti.Blandrata] megjegyezte: „Ne akard saját magadat is elveszíteni!“ „Végre legyen meg az Isten akarata“ — válaszolt megvetéssel Lukács.

Ezután a doktor sürgetni kezdte, hogy olvassák fel a téziseket. Ugyanis azt vállalta magára, hogy a kinyomtatott vagy az írott könyvek alapján be fogja bizonyítani, miszerint Dávid Ferenc újító. A téziseket Dávid Ferenc írásaiból és Fausto írására adott válaszából gyűjtötte össze, de

agyafúrtnan hol megcsonkította és eltorzította az írások értelmét, hol más értelmet adott a szavaknak, hol pedig hamisan idézett.

Megkezdődött a tézisek felolvasása... [Közben heves vita támadt Lukács és Blandrata között. Az előbbi azt állította, hogy a tézisek felolvasása fölösleges, az utóbbi viszont szükségesnek tartotta, és fenyegetőzni kezdett.] Ekkor az öreget [ti. Blandratát], aki kissé messzire ment, Kendi Sándor figyelmeztette, hogy szerényebben viselkedjék. Végül lecsillapodott, és tovább folytatták az olvasást, ameddig csak akarták.

Miután mindent elolvastak, amit akartak, Lukács felszólította az apósát, álljon fel és kérje meg a fejedelmet, hogy elsősorban szigorú fogása, azután megroskadt egészsége miatt járuljon hozzá a védelem másnapra való elhalasztásához, hiszen még a bűnügyekben is három napot szoktak engedélyezni a vádlottnak arra, hogy a vádlónak válaszoljon, de meg az idő is eljárt, s már csaknem 12 óra van, ezenkívül ők maguk is felkészületlenek, mert bizony nem adtak elég időt számukra, és sem a fiaikkal, sem a papokkal nem tudtak megbeszélést folytatni. [E kérés körül ismét nagy összecsapás keletkezett a két fél között, és Dávid ellenfelei váltig hajtogatták, hogy az elhalasztásra nincsen szükség.] Mialatt a tanácskozás arról folyt, vajon az ügyet el kell-e másnapra halasztani, vagy sem, őket kiküldték a teremből, amire azt kezdték követelni, hogy vádlóik szintén hagyják el a termet, nehogy ők legyenek a bírák is. Követelésüket azonban nem engedélyezték. A tanácskozás befejezése után bebocsátották őket, megadták a halasztást, és engedélyezték, hogy bárki bemehessen Dávid Ferenchez. [Kiderült, hogy az ellenfél azért harcolt annyira az elhalasztás ellen, mert attól tartott, ami be is következett, hogy közben Gyulafehérvárra érkeznek a Dávid Ferencet támogató főnemesek is.] Mindenki visszatért szálláshelyére, Dávid Ferencet pedig a börtönbe vezették. A testvérek seregét megdöbbenetette a váratlan eset, és tanácskozásra gyűlt össze, de egyáltalán nem tudta, hogy ebben a veszedelmes dologban mitévő legyen, vagy hogy összegyűlve, milyen határozatot hozzon. Dávid Ferenc még tehetetlenebb volt, ennek ellenére a kislelkűség semmi bizonyítékát nem adta. A nemesek felkeresték, és kérdezősködtek a per állásáról. Sok mindent el szeretett volna mondani, de a hangja cserbenhagyta. Mindenkit külön-külön arra buzdított, hogy az ő ügye miatt meg ne botránkozzék, s még ha neki meg is kellene halnia, a világ látni fogja, és e tényből tudomásul veszi, hogy egy Isten van, aki megkívánja, hogy egyedül részesüljön isteni tiszteletben. Ennek ellenére, nehogy valaki, a helyzetet nem ismerve és lelkiismeret-furdalást érezve, az élet e válságos pillanatában magát hozzá kösse, a vele együtt könnyező testvéreket arra intette, hogy ki-ki, amennyire teheti, megmentve lelkiismeretét, inkább a békére gondoljon mindaddig, amíg az Úr nyugodtabb időket ad. Ezen a napon az ügyben semmi más nem történt.

Azok pedig, akiknek ez szívéükön feküdt, összegyűjtötték azokat az írott és nyomtatott könyveket egyaránt, amelyek Blandrata és néhány más hamis testvérnek az egyetlen és az egyedülvaló igaz Isten Atya segítségül hívásáról szóló állítását tartalmazzák. [Ezek között a szerző felsorolja Blandratának írásba foglalt erre vonatkozó kijelentéseit, a Parutával együtt kiadott Catechésist, Sommernek Károlyi ellen írott könyvét és a Biblia számos helyét.] Mire mindent elrendeztek, reggel lett. A fejedlem meghagyása szerint körülbelül fél hét órakor ismét a palotába

indultak. Dávid Ferencet ereje annyira elhagyta, hogy már lépni sem tudott, hanem négy pap vitte a helyére.

Miután a terem elcsendesült, erjedélyt kaptak a szólásra. [Dávid Ferencnek és övéinek kevesebb időt engedélyeztek a védekezésre, és szavaikat sem méltatták különösebb figyelemre. Blandrata a Lukácssal folytatott szóharcban alulmaradt. A nő ezután] hozzászékelte, és mindent elmondott, ami apósának védelmére szolgált. Mihelyt befejezte, a méltóságos fejedelem kancellárja az írásból idézett, elvételte tőle. Miután megdönték, vagy inkább kivették őket az órséget helyezték el, nehogy — ami kezetének papjai és szolgálói közül egyen hevesen azt követelte, hogy ugorki, mert valamennyi nép minden tőlük ezt követeli. [Kendi Sándor azzal utánaosztásban szükség van a vádlókra.]

Mielőtt azonban kivették volna őket, Dávid Ferenc még egyszer arra intette a doktort, hogy gondolja jól meg, és tartsa magát az Írás feltevéleihez, ő maga ugyanis nem utasítja vissza aláírását, ha valaki helyesebb tételeket javasolna; várja meg a lengyel és az erdélyi egyházak ítéletét, úgy, ahogyan ő maga javasolta. Erre a doktor megkérdezte: „Hajlandó vagy belenyugodni a lengyel egyházak ítéletébe?” [Mivel Dávid Ferenc késlekedett a válasszal, Lukács ismét összefordult Blandratával.] Dávid Ferenc ellenben ezt felelte a doktornak: „A lengyelországi derék férfiak ítéletének magam alávetem, amennyiben a kéziratot megküldik.” Amire a doktor megkérdezte: „És nem fogunk tovább vitatkozni róla?” Dávid Ferenc mintegy a halál elől fogva nem vitatkozom.” Erre a doktor felkiáltott: „Nagyszerű! megérted, hogy alá fogja írni a lengyel egyházak ítéletét, ugyanis maguk a lengyelek, régebben háromszáz egyház, elfogadták a Krisztus segítségül hívásának tanát, és erről egy nagyon szép dialógust foglaltak írásba. Ebből azután az egyház meg fogja érteni a lengyelek ítéletét. De nehogy valaki az állíthassa, hogy neki ez nem volt meg, iratát a mi iratainkkal együtt elküldjük Lengyelországba, s miután megkapjuk onnan az ítéletet, a mi és az ő írásaival együtt sajtó alá rendezzük.”

Ennek befejeztével Dávid Ferencet kivették, és azokat is kiharcolják, akik az ő felekezetén vannak. A tanácskozás éppen másfél órát tartott. [A tanácskozásról kiszivárgó hírek nem voltak kedvezőek Dávid Ferenc számára]. Hogy a fejedelem és a bírák menteg etni tudják magukat, és tiszta lelkiismeretüket megtartsák, vádlókat iszonyú és rettenetes eskünek vetették alá, ti. annak: „Vajon ők részesei és tudatában voltak-e ennek az újításnak és vélekedésnek? az után meg: vajon ez káromlása-e az Istennek?” Először a doktor állt fel, és ilyenféle esküt tett: „Én, Blandrata György, vallomást teszek a mindenható Isten és az ő fia, az Úr Jézus Krisztus előtt, és a szent angyalok és Isten választottjai előtt, hogy semmiben sem voltam Dávid Ferencnek ezen a véleményén, sem részese, sem tudója annak nem voltam, és állítom, hogy az új, és ezenfelül Istennek és az ő fiának iszonylatos káromlás a.” Egymást követően ugyanígy tették le mások is az esküt, szám szerint kb. 25 személy. [A szerző külön

is idézi Hunyadi Der. neter és Szege... li Lajos minden mértéket meghaladó túlzásait.]

Utánuk a magyarországi trinitáriusok következtek az eskütelre. Míg a többiek úgy tették le az esküt, mintha összeesküvést szöttek volna Dávid Ferenc halálára, az egyik követülük [a nagybányai egyház pásztorja] meg akarván menteni lelkiismeretét, megjegyezte: „Azt akarom, hogy meg akarván menteni lelkiismeretem szabad legyen, származásomat semmiképpen sem szeretném elkötelezni. En ugyanis anyis lelkiismeretesen megvallom, hogy Dávid Ferencet újításáért el nem ítélem. Ugyanis már a váradi vitán, amikor nem titkolta, hogy Izraelnek amaz egyetlen Istenére kell hallgatni, és Krisztusnak az Atyja egyenlővel, és nem kizárta az istenségből a fiút és a szentleket, ami által jellehet közvetlenül nem tagadta, hogy Krisztust ve akkor tagadta. Tehát állítom, hogy ő most semmit sem újított.“ Ezt hallva a többiek rossz néven vették, mert elpártolt tőlük.

Ezután a szászok folytatják a maguk régi nótáját: ők az ágostai hitvallástól sohasem távolodtak el, és nem ellene semmiben sem a karnak véte jelenleg semmiféle megrovást nem élő nemességet kérdezték meg. Ez nek Krisztus nem imádására és segítségnyélhez ragaszkodik, mintsem is az Isten Krisztusnak imádásáról s

A sorrendben utolsónak Kendi Sándor a fejedelem, a saját és a jezsuita névében megvallotta a háromságó t, és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte.

Amikor mindez vég ért, behívták Dávid Ferencet. Mihelyt megérkeztek a tanácskozáshoz, íme, a vádlók esedezve arra kérték a fejedelemet, hogy kímélje meg Dávid Ferenc életét. Ezalatt a doktor, ott hagyva az övéit, Dávid Ferenchez ment, és kegyelmet fogok találni számodra, és ennyit mondott: „Eredj, eredj, vedd be, amit elkezdted!“ Sokan, sőt maga a fejedelem is, az ölelést Júdás csókjaként magyarázta. [A magyarországi trinitáriusok helytartották a megszelídült vádlók kegyelemkérését, és Dávid Ferenc kivételére szólították fel a fejedelemet:] „Méltóságos fejedelem, mindkét táblának az öre, ma Téged, feleségeddel és gyermekeiddel és minden utóddal együtt, tiszttségünknel fogva, az iszonyú bíróságon, Jézus Krisztus ítélszéke elé idézünk, akit ez itt káromolt, ha megengeded, hogy ez életben maradjon.“ A fejedelem ezeket hallva, vagy megdöbbenve a hallatlan új fordulaton, vagy felbosszankodva a szemérmetlen támadáson, felindult arcjal felszólította Kendi Sándort, hogy válaszoljon: „A méltóságos fejedelem hallotta a mindkét részről elhangzott beszédeket, következtetésként öfelsége ígéri, gondja lesz róla, hogy mindenkinek bebizonyítsa: a bünt büntetlenül nem hagyja.“ Majd Dávid Ferenc felé fordulva ezt mondotta: „Határozat. A méltóságos fejedelem megértette az egész ügyet, hogy hóbortos viselkedéssel semmibe véve az egyház egyetértését, miképpen vetemedtél erre az átkos istentelenségre [ateizmusra] és hallatlan istenkáromlásra, hogy az ország törvényei ellenére [könyveket] adtal ki és újítottál. Következésképpen a te érdemtelenségedhez méltón öfelsége téged elrettentő példának állít, az ilyenfajta örületes újításoktól. Egy-

előre a méltóságos fejedelem őrizetbe vétet mindaddig, míg utólag rólad döntést nem hoznak.“

Ismét átadták a katonáknak, hogy őt egyedül vezessék el, és többé senkit nem engedtek hozzá. Sőt, az őrcsapatok sokáig játszadoztak a kalapjával, és lábukkal rátapostak, míg az egyik könyörületes testvér neki vissza nem vitte. [Dávid Ferenc eltávolítása után a kancellár azzal fenyegette meg követőit, hogy ugyanaz a büntetés vár mindazokra, akik az elítélt véleményéhez ragaszkodnak, és felhívta őket, hogy tegyenek tanúbizonyságot Krisztus imádásáról. A felhívásra senki sem válaszolt. Végül is arra kérték a kancellárt, hogy ügyüket halassza másnapra.] Ekkor Óvári Péter így szólt: „Bizony a halál igen keserű, mégis a lelkiismeret szabadságát föléje kell helyeznünk.“ Alighogy kimondta e szavakat, az egész nemesség felállt, és esedezve, azt kérte, hogy a papok ügyét halasszák másnapra. [Attól tartva, hogy felmentik papi hivatalukból, nevüket mindannyian felírták egy lapra, sőt még Lukács nevét is odaírták. Másnap megjelentek a fejedelmi palotában, és valamennyien csatlakoztak Blandrata véleményéhez; Lukács azonban világi mivoltára hivatkozva azt állította, hogy rá az innovációs törvény nem vonatkozhatik. Erre őrizetbe vették, és az innovációs törvényt a világiakra is kiterjesztették. Harmadnap Dávid Ferencet Dévára szállították, ahol november 15-én a várbörtönben meghalt.]*

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

ADALÉK SZABÓ SÁMUEL OKTATÓ-NEVELŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK JELLEMZÉSÉHEZ

Unitárius egyházunk nagyjainak a sorában jelentős hely illeti meg abrudbányai Szabó (Mikola) Sámuel, a székelykeresztúri unitárius gimnázium első igazgató-tanárát, aki 1756-ban született és 1856-ban, százéves korában fejezte be munkás életét.

Küzdelmes életútról a hálás utódok többször megemlékeztek. Itt Orbán Balázs¹ mellett különösen Sándor János nevét emeljük ki, aki Szabó Sámuel tevékenységének főbb mozzanatait nagy szeretettel igyekezett a téves megítélésektől megtisztítani, s a maga igaz emberi értékében bemutatni.² Ismerteti azt a sok kitérővel tarkított utat, amely a családi és egyéb körülmények folytán a tehetséges fiatal embert csak élete negyedik évtizedében, 1795-ben vezet el pappá történő felszenteléséig, egyháztanácsossá való megválasztásáig, valamint a keresztúri gimnázium első igazgató-tanári székéig.

Egyházi közéletünkben betöltött szerepét Sándor János így értékeli: „Ő nem közönséges szolga volt: nyomot hagyott maga után a keresztúri gimnáziumban, s mi utódok, e nyomot látva, méltán említhetjük az ő nevét. Még mint tanuló ismerte e vidéket, tudta e pont fontosságát felekezettünkre nézve, s igen valószínű, hogy a gimnázium építtetését illető

* A szöveget a latin eredetiből fordította Bodor András.